

LIBRIS

We know
books

KAREN ARMSTRONG

Buddha

Traducere din limba engleză de
CARMEN NEACȘU

ORION

I LBRIS

Jeremia 64

We know
R books

Republica Sakka 46

J

jainiști 57, 137

K

Kapila 57

Kapilavatthu 25, 39, 41, 44, 49,
51, 57, 76, 126, 127, 131,
142, 153

Kassapa 56, 121, 122, 124

Kondanna 47, 106, 107

M

Mahanama 107

Mahayana 125, 167

Mahomed 16, 17

Makkali Gosala 56

meditație 79, 86, 87, 89, 92, 107,
119, 120, 124, 128, 133, 137,
140, 147, 161, 170

Moggallana 125, 128, 154, 157,
161

N

Nanda 127

P

Pasenedi 134, 138, 148, 151,
152, 155, 158, 167

Patanjali 60

Platon 32, 34

Purana Kassapa 56

S

Samkhya 109

Sanjaya 56, 125, 126

Sariputta 125, 128, 129, 133,
136, 146, 154, 157, 161, 168

Scepticii 126, 129

Senanigama 86

Sigalavada Sutta 138

Socrate 16, 17, 26, 32, 37, 38,
39, 139

Svetaketu 43, 44

T

Tapussa 96

U

Uddaka Ramaputta 71, 98

Uddalaka 43, 44

Upali 127

Upanișade 43

V

Vappa 107

Vassakara 157, 158

Vidudabha 152

Y

Yasa 115, 116, 117, 130

Z

Zoroastru 32

CUPRINS

<i>Introducere</i>	7
1. RENUNȚAREA	25
2. CĂUTAREA	51
3. ILUMINAREA	75
4. DHAMMA	101
5. MISIUNEA	119
6. PARINIBBĀNA	151
<i>Note</i>	171
<i>Glosar</i>	183
<i>Index</i>	187

1. RENUNȚAREA

Într-o noapte, pe la sfârșitul secolului al VI-lea î.H., un tânăr numit Siddhatta Gotama a ieșit din locuința lui confortabilă situată în Kapilavatthu, la poalele munților Himalaya, și a pornit la drum¹. Ni se spune că avea douăzeci și nouă de ani. Tatăl lui era unul dintre conducătorii din Kapilavatthu și îi oferise lui Gotama toate plăcerile pe care și le putuse dori acesta. Gotama avea o soție și un fiu în vârstă de doar câteva zile, însă n-a simțit nicio bucurie când i s-a născut copilul. Îi pusese băiețelului numele de Rāhula, sau „cătușă“: bebelușul, considera el, avea să-l lege de un mod de viață care devenise oribil². El tânjea după o existență care să fie „larg deschisă“ și „desăvârșită și pură precum o scoică șlefuită“, dar, deși casa tatălui său era elegantă și rafinată, lui Gotama i se părea strâmtă, „înghesuită“ și „prăfuită“. O duhoare de sarcini mărunte și îndatoriri lipsite de sens mânjea totul. Simțise din ce în ce mai mult nevoia unui mod de a trăi care să nu aibă nimic de-a face cu viața casnică și căruia ascetii din India îi spuneau „viață fără casă“³. Pădurile dese, bogate care mărgineau câmpia fertilă a Gangelui deveniseră sălașul a mii de bărbați și chiar a câtorva femei, care își părăsiseră cu toții familiile pentru a căuta ceea ce numeau ei „viața sfântă“ (*brahmacariya*), iar Gotama se hotărâse să li se alăture.

A fost o decizie romantică, dar ea le-a provocat o mare durere oamenilor pe care-i iubea. Părinții lui Gotama, își amintea el mai târziu, au plâns când au văzut cum fiul lor iubit îmbracă roba galbenă care devenise uniforma ascetilor și își rade capul și barba⁴. Dar ni se mai spune, de asemenea, că înainte de a pleca Siddhatta s-a furișat sus pe scări, le-a

mai aruncat o ultimă privire soției și fiului său care dormeau, apoi a ieșit ușor din cameră, fără să-și ia rămas-bun⁵. E aproape ca și cum nu ar fi avut încredere că își va păstra hotărârea de a pleca în cazul în care soția l-ar fi implorat să rămână. Și tocmai aici era miezul problemei, deoarece, asemenea multora dintre călugării din pădure, și el era convins că atașamentul față de lucruri și față de oameni era cel care îl ținea legat de o existență ce părea cufundată în durere și întristare. Unii dintre călugări comparau genul acesta de pasiune și de jinduire după lucruri perisabile cu un „praf“ care apăsa greu pe suflet și îi împiedica să se înalțe către culmile universului. Poate că la asta se referise Siddhatta când își descrisese casa ca fiind „prăfuită“. Casa tatălui său nu era murdară, dar era plină cu oameni de care inima lui era legată și de obiecte la care ținea. Dacă voia să trăiască în sfințenie, trebuia să rupă aceste lanțuri și să se elibereze. De la bun început, Siddhatta Gotama a considerat ca fiind de la sine înțeles faptul că viața de familie era incompatibilă cu formele cele mai înalte de spiritualitate. Era o percepție împărtășită nu doar de ceilalți asceți din India, ci și de Isus, care mai târziu avea să le spună potențialilor ucenici că trebuie să-și părăsească soțiile și copiii și să-și abandoneze rudele vârstnice dacă vor să-l urmeze⁶.

Gotama nu ar fi fost, așadar, de acord cu cultul nostru din prezent pentru „valorile familiale“. Și același lucru e valabil în cazul unora dintre contemporanii și aproape-contemporanii săi din alte părți ale lumii, ca de exemplu Confucius (551–479) și Socrate (469–399), care în niciun caz nu tindeau spre viața de familie, dar care, la fel ca Gotama însuși, au devenit figuri esențiale în dezvoltarea spirituală și filosofică a umanității în timpul acestei perioade. De ce această atitudine de respingere a vieții de familie? Scripturile budiste de mai târziu aveau să ofere explicații elaborate de sorginte mitologică pentru renunțarea lui Gotama la viața casnică și plecarea lui către o viață de om fără casă, iar noi vom discuta despre ele mai târziu în acest capitol. Însă textele mai timpurii din Canonul Păli oferă o versiune mai puțin romanțată a deciziei tânărului bărbat. Când a privit viața omenească, Gotama n-a putut vedea decât un ciclu implacabil al suferinței, care începea cu trauma nașterii și continua inexorabil cu „îmbătrânirea, boala, moartea, tristețea și putreziciunea“⁷. Nici el nu

facea excepție de la această regulă universală. În prezent era tânăr, sănătos și arătos, dar ori de câte ori reflecta la suferința care îl aștepta, orice bucurie și siguranță a tinereții îl părăseau. Stilul lui de viață luxos i se părea fără sens și fără valoare. Nu-și putea permite să se simtă „revoltat“ când vedea un bătrân ramolit sau pe cineva care era desfigurat din cauza unei boli dezgustătoare. Aceeași soartă – sau poate una încă și mai rea – îi aștepta și pe el, și pe toți cei pe care îi iubea⁸. Părinții, soția, fiul lui nou-născut și toți prietenii lui erau în egală măsură fragili și vulnerabili. Când se agăța de ei și era cuprins de dorul lor, nu făcea decât să se lase purtat de emoții pentru ceva ce putea să-i aducă doar durere. Soția lui avea să-și piardă frumusețea, iar micul Rāhula putea muri mâine. A căuta fericirea în lucruri muritoare, trecătoare era nu doar ceva irațional: suferința care îi aștepta pe cei dragi lui, ca și pe el însuși, arunca o umbră întunecată asupra prezentului și îi răpea orice bucurie în aceste relații.

Dar de ce vedea Gotama lumea în asemenea culori sumbre? Caracterul muritor al omului este un fapt incontestabil greu de suportat. Ființele omenesti sunt singurele animale nevoite să trăiască știind că vor muri într-o zi, iar viziunea aceasta a dispariției a fost întotdeauna greu de conceput pentru ele. Dar cei mai mulți dintre noi reușesc să își găsească o oarecare mângâiere în fericirea și afecțiunea care fac de asemenea parte din experiența vieții omenesti. Unii oameni bagă efectiv capul în nisip și refuză să se gândească la tristețea lumii, dar atitudinea aceasta este, desigur, lipsită de înțelepciune, deoarece, dacă ne ia complet pe nepregătite, tragedia vieții poate fi devastatoare. Încă din cele mai vechi timpuri, oamenii au creat religii menite să-i ajute să cultive sentimentul că existența noastră are un sens și o valoare absolute, în ciuda dovezilor descurajante în sprijinul contrariului. Însă uneori miturile și credințele par de necrezut. Și atunci oamenii se întorc către metode de transcendere a suferințelor și frustrărilor vieții de zi cu zi: către artă, muzică, sex, droguri, sport sau filosofie. Suntem ființe care cad foarte ușor în disperare și trebuie să muncim din greu pentru a crea în noi convingerea că viața e bună, chiar dacă peste tot în jur vedem durere, cruzime, boală și nedreptate. Poate că în viziunea noastră, atunci când a hotărât să plece de-acasă, Gotama părea să-și fi pierdut capacitatea de a accepta faptele care țin de realitatea vieții și căzuse pradă unei profunde depresii.

Însă nu așa stăteau lucrurile. Gotama ajunsese într-adevăr să fie decepționat de viața domestică dintr-o gospodărie indiană obișnuită, însă nu-și pierduse speranța în viața în sine. Nici pe departe. Era convins că există o soluție la puzzle-ul existenței și că el ar putea să o găsească. Gotama a scris la ceea ce a primit denumirea de „filosofie perenă“, fiindcă era comună tuturor popoarelor din toate culturile din lumea premodernă⁹. Viața pământească era în mod evident fragilă și mereu în umbra morții, dar lucrul acesta nu constituia întreaga realitate. Tot ce exista în lumea pământească avea, după cum se credea, replica pozitivă și mai puternică pe tărâmul divin. Tot ce trăiam aici, jos, avea ca model un arhetip în sfera celestă; lumea zeilor era tiparul original, realitățile omenești fiind doar o umbră palidă a acestuia. Percepția aceasta se regăsea în mitologie, în modurile de organizare socială și ritualică a majorității culturilor din Antichitate și continuă să influențeze societățile mai tradiționale chiar și în zilele noastre. E o perspectivă pe care nouă, în lumea modernă, ne e mai greu să o apreciem, fiindcă nu poate fi dovedită empiric și fiindcă îi lipsește fundamentul rațional pe care noi îl considerăm esențial pentru adevăr. Însă mitul exprimă un sentiment prezent în noi, sentimentul că viața e incompletă și că nu se poate să fie asta tot; *trebuie* să existe ceva mai bun, mai plener și mai satisfăcător altundeva. După o ocazie pe care am așteptat-o cu înfrigurare și cu nerăbdare mare, simțim adeseori că ne-a scăpat ceva, că există ceva ce n-am putut prinde. Gotama a împărtășit această convingere, dar cu o diferență importantă. El nu a crezut că acest „altceva“ era limitat la lumea divină a zeilor, ci era convins că putea face din el o realitate demonstrabilă în această lume muritoare a suferinței și întristării.

Astfel, și-a zis el, dacă în viața noastră există „naștere, îmbătrânire, boală, moarte, tristețe și putreziciune“, aceste stări de suferință trebuie să-și aibă un echivalent pozitiv; trebuia, așadar, să existe un alt mod de a trăi, și depindea de el să îl găsească. „Să zicem“, și-a spus el, „că încep să caut ceea ce este *nenăscut*, *neîmbătrânit*, *nemuritor*, *neîntristat*, *neputrezit*, și *suprema eliberare din această robie*“. A denumit această stare pe deplin mulțumitoare *nibbāna* („stingere“)¹⁰. Gotama era convins că e posibil să „stingă“ pasiunile, atașamentele și amăgirile care produc ființelor

omenești atâta durere, tot cam așa cum stingem o lumânare suflând în ea. A ajunge la starea de *nibbāna* era ceva asemănător cu „răcorirea“ pe care o simțim atunci când ne revenim după o febră: pe vremea lui Gotama, adjectivul înrudit *nibbuta* era un termen folosit în limbajul uzual pentru a descrie un convalescent. Așadar, Gotama își părăsea locuința pentru a găsi un leac pentru boala de care suferă umanitatea și care îi umple pe oameni de nefericire. Această suferință universală care face ca viața să fie atât de frustrantă și de mizerabilă nu era ceva pe care să fim sortiți să îl suportăm de-a pururi. Dacă în prezent viața noastră e greșită, atunci, conform legii arhetipurilor, trebuie să existe o altă formă de existență care să *nu* fie contingentă, imperfectă și trecătoare. „Există ceva care nu s-a născut în modul obișnuit, care nu a fost nici creat și care rămâne neatins de stricăciune“, susținea Gotama în a doua parte a vieții. „Dacă n-ar exista, ar fi imposibil de găsit calea de ieșire.“¹¹

O persoană modernă ar putea zâmbi la naivitatea acestui optimism, găsind că mitul arhetipurilor veșnice e cu totul de necrezut. Dar Gotama ar pretinde că el *chiar* a găsit o cale de ieșire și că, prin urmare, *nibbāna* există. Spre deosebire de mulți oameni religioși însă, el nu vedea acest panaceu ca fiind supranatural. Nu se bizuia pe ajutorul divin venit dintr-o altă lume, ci era convins că *nibbāna* era o stare complet naturală pentru ființele omenești și că putea fi cunoscută de orice căutător adevărat. Gotama credea că putea găsi libertatea pe care o căuta chiar în mijlocul acestei lumi imperfecte. În loc să aștepte un mesaj de la zei, avea să caute în el însuși răspunsul, să exploreze toate posibilitățile minții și să își exploateze toate resursele fizice. Avea să își învețe discipolii să procedeze la fel și considera că nimeni nu trebuie să ia învățăturile lui ca atare, fără să le cerceteze. Trebuia să valideze ei înșiși soluțiile lui în mod empiric, prin propria lor experiență, și să afle singuri că metoda lui funcționa cu adevărat. Nu puteau aștepta niciun ajutor de la zei. Gotama credea că zeii există, dar nu era prea interesat de ei. Și în privința asta, el aparținea timpului și culturii lui. Oamenii din India veneraseră zei în trecut: Indra, zeul războiului; Varuna, păstrătorul ordinii divine; Agni, zeul focului. Prin secolul al VI-lea, aceste zeități începuseră să dispară din conștiința religioasă a celor mai mari gânditori. Nu erau privite

chiar ca fiind lipsite de orice valoare, dar deveniseră nesatisfăcătoare ca obiecte ale venerației. Oamenii deveneau din ce în ce mai conștienți de faptul că zeii nu le puteau oferi un ajutor real și substanțial. Sacrificiile făcute în onoarea lor nu atenuau de fapt nefericirea oamenilor. Din ce în ce mai mulți bărbați și femei decideau că trebuie să se bizuie în întregime pe ei înșiși. Ei credeau că universul e condus de niște legi impersonale cărora li se supun chiar și zeii. Zeii nu puteau să-i arate lui Gotama calea către *nibbāna*; el trebuia să se bizuie pe propriile sale eforturi.

Nibbāna nu era, așadar, un loc asemănător raiului creștin în care se duce un credincios după moarte. Foarte puțini oameni din lumea antică mai sperau în acest punct la o nemurire extatică. Pe vremea lui Gotama, oamenii din India se simțeau întemnițați pentru totdeauna în modul lor de existență dureros, după cum putem vedea din doctrina reîncarnării, care în secolul al VI-lea era deja acceptată la scară largă. Se considera că un om avea să renască după moarte într-o stare nouă, care avea să fie determinată de calitatea acțiunilor sale (*kamma*) din viața prezentă. O *kamma* rea însemna că aveai să te naști ca sclav, ca animal sau ca plantă; o *kamma* bună îți asigura o existență mai bună data viitoare: puteai să renaști ca rege sau chiar ca zeu. Dar renașterea într-unul dintre raiuri nu reprezenta un final fericit, fiindcă divinitatea nu era o stare permanentă, ci era la fel de puțin durabilă ca orice altă stare. În cele din urmă, chiar și un zeu avea să-și epuizeze *kamma* cea bună căreia îi datora starea lui divină; avea să moară apoi și să renască pe pământ, într-o poziție mai puțin avantajoasă. Toate ființele erau, prin urmare, prinse într-un ciclu nesfârșit de *samsāra* („mers continuu”), care le propulsa dintr-o viață în alta. Pentru cineva din afară, această teorie pare bizară, dar ea reprezenta o încercare serioasă de a rezolva cumva problema suferinței și poate fi văzută ca fiind inerent mai satisfăcătoare decât faptul de a atribui soarta omenirii deciziilor adesea capricioase ale unui zeu personalizat, care pare de multe ori să îi ajute pe cei răi să prospere. Legea *kammei* era un mecanism întru totul impersonal, care se aplica tuturor în mod corect și fără discriminare. Dar perspectiva trăirii nenumăratelor vieți, una după alta, îl umplea de groază pe Gotama, la fel ca pe majoritatea oamenilor din nordul Indiei.

Aspectul acesta este poate greu de înțeles. Astăzi, mulți dintre noi simt că viețile lor sunt prea scurte și și-ar dori enorm șansa de a o lua de la capăt. Dar ceea ce îi îngrijora pe Gotama și pe contemporanii lui nu era atât posibilitatea renașterii, cât oroarea re-morții. Era suficient de rău faptul că trebuia să îndure o *datā* tot acel proces prin care deveneau senili sau bolnavi cronic și treceau printr-o moarte înfricoșătoare, dureroasă, dar să fie forțați să treacă prin toate acestea iar și iar părea intolerabil și complet fără rost. Majoritatea soluțiilor religioase de la vremea aceea aveau rolul de a-i ajuta pe oameni să scape de *samsāra* și să atingă astfel o eliberare finală. Libertatea acestei *nibbāna* era de neconceput, fiindcă era foarte îndepărtată de viața noastră de fiecare zi. Nu avem termeni pentru a descrie sau măcar pentru a concepe un mod de viață în care să nu existe frustrare, tristețe sau durere și care să nu fie condiționat de factori asupra cărora noi nu avem control. Dar înțelepții indieni din vremea lui Gotama erau convinși că această eliberare reprezenta o posibilitate reală. Occidentalii descriu adeseori gândirea indiană ca fiind negativă și nihilistă. Dar ea nu era așa, ci era uluitor de optimistă, iar Gotama împărțea întru totul această speranță.

Când a plecat din casa tatălui său înveșmântat în roba galbenă a unui călugăr care își cerșea mâncarea, Gotama credea că pornește într-o aventură foarte interesantă. Simțea chemarea drumului „larg deschis” și strălucirea, perfecțiunea stării de „om fără casă”. Toată lumea vorbea în acea perioadă despre „viața sfântă” ca despre o căutare nobilă. Regi, negustori și gospodari bogați deopotrivă îi cinsteau pe acești bhikkhuși („milogi”) și se luau la întrecere unii cu alții pentru privilegiul de a-i hrăni. Unii deveneau ocrotitorii și discipolii lor constanți. Nu era vorba despre o modă temporară. Locuitorii Indiei pot fi la fel de materialisti ca oricine altcineva, dar au o lungă tradiție a venerării celor care caută latura spirituală a vieții și continuă să le ofere acestora sprijin. Iar la sfârșitul secolului al VI-lea î.H., în regiunea Gangelui situația era una specială. Oamenii nu-i priveau pe asceți ca pe niște nevolnici care fug de lume. În regiune exista o criză spirituală. Genul de deziluzie și anomie care îl determinase pe Gotama să plece de-acasă era larg răspândit, iar oamenii își dădeau seama cu disperare că aveau nevoie de o soluție religioasă nouă.

Călugărul pornea astfel într-o căutare de pe urma căreia aveau să beneficieze semenii lui, iar costul pe care îl plătea era adesea imens. Gotama a fost adeseori zugrăvit în imagini eroice, care sugerau tărie, energie și măiestrie. A fost comparat cu un leu, un tigru și un elefant feroce. În tinerețea lui era văzut ca un „nobil chipeș, capabil să conducă o armată de oameni sau o turmă de elefanți”¹². Oamenii îi vedeau pe asceți ca pe niște pionieri: ei explorau tărâmurile spiritului pentru a aduce alinare suferinței lumești. Ca urmare a frământărilor care dominau acea perioadă, mulți tânjeau după un buddha, un om „iluminat”, care „se trezise” și-și atinsese astfel întregul potențial omenesc și care avea să-i ajute pe ceilalți să găsească pacea într-o lume care devenise brusc străină și pustie.

De ce simțeau oamenii din India această neliniște legată de viață? Această angoasă nu era limitată la subcontinent, ci îi afecta pe oamenii din mai multe regiuni foarte îndepărtate ale lumii civilizate. Tot mai mulți dintre ei începuseră să simtă că practicile spirituale ale strămoșilor lor nu mai dădeau rezultate, iar o serie impresionantă de genii profetice și filosofice făcea eforturi supreme pentru a găsi o soluție. Unii istorici numesc perioada aceasta (care s-a întins de pe la 800 până la 200 î.H.) „Epoca Axială”, deoarece s-a dovedit fundamentală pentru umanitate. Etosul forjat în timpul acestei epoci a continuat să hrănească oamenii până în zilele noastre¹³. Gotama avea să devină una dintre luminile călăuzitoare cele mai importante și mai tipice ale epocii axiale, alături de profetia evrei din secolele VIII-VI, de Confucius și Lao Tse, care au reformat tradițiile religioase din China în secolele al VI-lea și al V-lea, de Zoroastru, înțeleptul iranian din secolul al VI-lea, de Socrate și de Platon (cca 427–347), care îi îndemna pe greci să examineze până și acele adevăruri care păreau evidente. Oamenii care participau la această mare transformare erau convingși că se aflau în pragul unei ere noi și că nimic nu avea să mai fie vreodată la fel.

Epoca Axială marchează începutul umanității așa cum o cunoaștem noi acum. În acea perioadă, oamenii au devenit conștienți într-un mod fără precedent de existența lor, de propria lor natură și de limitările lor¹⁴. Sentimentul de totală neputință într-o lume crudă i-a împins să caute telurile cele mai înalte și o realitate absolută în adâncurile ființei lor. Marii

înțelepți ai acelor vremuri învățau ființele umane cum să facă față suferințelor și greutăților vieții, cum să se ridice deasupra slăbiciunilor personale și să trăiască în pace în mijlocul acestei lumi defecte. Noile sisteme religioase care au apărut în această perioadă – taoismul și confucianismul în China, budismul și hinduismul în India, monoteismul în Iran și în Orientul Mijlociu și raționalismul grec în Europa – împărtășeau toate niște caracteristici fundamentale, dincolo de diferențele evidente dintre ele. Doar prin participarea la această transformare masivă au putut diferiți oameni din lume să progreseze și să se alătore marșului înainte al istoriei¹⁵. Însă, în ciuda mării sale importanțe, Epoca Axială rămâne misterioasă. Nu știm ce a cauzat-o, nici de ce a prins rădăcini doar în trei zone principale: în China; în India și în Iran; în partea estică a Mediteranei. De ce doar chinezii, iraniienii, indienii, evreii și grecii au cunoscut aceste orizonturi noi și au pornit în această căutare a iluminării și a mântuirii? Babilonienii și egiptenii creaseră și ei mari civilizații, dar nu au dezvoltat o ideologie axială în acest punct, ci doar au participat mai târziu la noul etos: în cadrul islamului sau al creștinismului, care au fost niște reafirmări ale impulsului axial inițial. Însă în țările axiale câțiva oameni au sesizat posibilități noi și s-au îndepărtat brusc de vechile tradiții. Au căutat schimbarea în profunzimile ființei lor, s-au orientat mai mult către interior în viața lor spirituală și au încercat să fuzioneze cu o realitate care transcendea categoriile și condițiile lumești normale. După această epocă fundamentală, sentimentul a fost că doar trecând dincolo de limitările lor puteau ființele umane să devină ele înseși în mod plener.

Istoria consemnată începe abia în jurul anului 3000 î.H.; până la acea vreme avem puține dovezi documentare ale modului în care trăiau și își organizau societățile ființele umane. Dar oamenii au încercat întotdeauna să-și imagineze cum fuseseră cei 20.000 de ani de preistorie și să se raporteze la ei în moduri semnificative. Peste tot în lume, în toate culturile, aceste vremuri străvechi erau zugrăvite în mitologie, care nu avea o bază istorică, dar care vorbea despre paradisuri pierdute și catastrofe primare¹⁶. În Epoca de Aur, se spunea, zeii pășiseră pe pământ împreună cu oamenii. Povestea Grădinii Raiului, relatată în Cartea Facerii, paradisul pierdut al Occidentului, era tipică: cândva, demult, nu existase

nicio separare între omenire și divin: Dumnezeu se plimba prin grădină în răcoarea serii. Și nici ființele umane nu erau separate unele de altele. Adam și Eva trăiau în armonie, fără să fie conștienți de diferența de natură sexuală dintre ei doi sau de distincția dintre bine și rău¹⁷. E o unitate pe care nouă ne e imposibil să ne-o imaginăm în existența noastră mai fragmentată, dar aproape în toate culturile mitul acestei concordii primordiale a arătat că oamenii au continuat să năzuiască la o pace și o deplinătate pe care o considerau starea adecvată a umanității. Încolțirea în om a conștiinței de sine era pentru ei echivalentă cu o dureroasă cădere din har. Biblia ebraică numește această stare de desăvârșire și deplinătate *shalom*; Gotama a vorbit despre *nibbāna* și și-a părăsit casa părintească pentru a o găsi. Ființele umane, credea el, trăiseră înainte în această pace și în această împlinire, dar uitaseră calea care ducea către ea.

După cum am văzut, Gotama simțea că viața lui își pierduse orice rost. Convingerea că lumea a luat-o într-o direcție greșită stătea la baza spiritualității care a apărut în țările axiale. Cei care au luat parte la această transformare se simțeau tulburați – la fel cum se simțea și Gotama. Erau mistuiți de un sentiment de neputință, erau obsedați de mortalitatea lor și simțeau o groază profundă față de lume și totodată o instrăinare de aceasta¹⁸. Ei exprimau această angoasă în diferite moduri. Grecii vedeau viața ca pe o epopee tragică, o dramă în care făceau tot posibilul să ajungă la *katharsis* și la eliberare. Platon vorbea despre separarea omului de divin și năzuia să se lepede de necurățenia stării noastre prezente și să participe la Bine. Profeții evrei din secolele VIII–VI au simțit și ei o asemenea instrăinare de Dumnezeu și și-au văzut exilul politic ca pe un simbol al condiției lor spirituale. Zoroastrienii din Iran vedeau viața ca pe o bătălie cosmică între Bine și Rău, în vreme ce în China Confucius deplângea întunericul epocii sale, care se îndepărtase mult de idealurile strămoșilor. În India, Gotama și călugării din pădure erau convinși că viața era *dukkha*: ea era în mod fundamental „greșită“, plină de durere, suferință și tristețe. Lumea devenise un loc înspăimântător. Scripturile budiste vorbesc despre „teroarea, înfiorarea și groaza“ pe care o simțeau oamenii când se aventurau în afara orașului și intrau în pădure¹⁹. Natura devenise amenințătoare, tot cam așa cum le devenise potrivnică

lui Adam și Evei după căderea lor în păcat. Gotama nu a plecat de-acasă pentru a intra în comuniune fericită cu natura în pădure, ci a simțit în permanentă „frică și oroare“²⁰. Dacă se apropia un cerb sau dacă vântul foșnea printre frunze, i se ridica părul în cap de spaimă, după cum avea să-și amintească el mai târziu.

Ce se întâmplase? Nimeni nu a explicat pe deplin sentimentul de întristare care a alimentat spiritualitatea epocii axiale. Cu siguranță, omenirea mai simțise angoasă și înainte. În Egipt și în Mesopotamia au fost găsite tăblițe din secolele de dinaintea acestei perioade, care exprimă o deziluzie asemănătoare. Dar de ce a atins experiența suferinței niște culmi atât de înalte în cele trei regiuni axiale principale? Unii istorici consideră invaziile călăreților nomazi indo-europeni ca fiind un factor comun în toate aceste regiuni. Aceste triburi ariene au venit din Asia Centrală și au ajuns la Mediterană la sfârșitul mileniului al III-lea, s-au stabilit în India și în Iran în jurul anului 1200 î.H. și au ajuns în China la sfârșitul mileniului al II-lea. Au adus cu ele sentimentul unor orizonturi largi și al posibilităților nelimitate și, în calitate de rasă dominantă, dezvoltaseră o conștiință tragică a propriei măreții. Au înlocuit comunitățile vechi, stabile și mai primitive, dar numai după perioade de suferință și conflict intens, care ar putea explica angoasa caracteristică Epocii Axiale²¹. Însă evreii și profeții lor nu au avut contact cu acești călăreți arieni, iar aceste invazii s-au produs pe parcursul mileniilor, în vreme ce transformările axiale principale au fost contemporane într-un mod remarcabil.

Mai mult, tipul de cultură dezvoltat de arieni în India, de exemplu, nu a avut nicio legătură cu creativitatea Epocii Axiale. În anul 1000 î.H., membrii triburilor ariene se stabiliseră și creaseră comunități agricole în majoritatea regiunilor subcontinentului. Ei au dominat societatea indiană într-o asemenea măsură, încât acum nu mai știm aproape nimic despre civilizația indigenă, preariană din valea Indului. În ciuda dinamismului originilor sale însă, India ariană era statică și conservatoare, asemenea majorității culturilor axiale. Ea împărțea oamenii în patru clase distincte, similare celor patru clase sociale care aveau să se dezvolte mai târziu în Europa feudală. Brahminii reprezentau casta preoțească și erau responsabili cu cultul: ei au devenit cei mai puternici.